

Cəmilə Elçin qızı QULİYEVA
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dissertantı,
E-mail: calalzadecamila@gmail.com

NƏQLİYYAT-LOGİSTİKA FƏALİYYƏTİNDƏKİ PROBLEMLƏRİN HƏLLİ ÜZRƏ NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMALAR

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – nəqliyyat-logistika fəaliyyətindəki problemlərin həlli üzrə nəzəri-metodoloji yanaşmaların araşdırılmasıdır. Bu məqsədlə nəqliyyat-logistika sisteminin mahiyyəti açıqlanmış və təhlillər aparılmışdır. Nəqliyyat infrastrukturundan səmərəli istifadə edilməsi problemləri baxılmışdır. Nəqliyyat-logistika sisteminin hər bir elementinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyi bildirilmişdir. Qlobal səviyyədə baş verən iqtisadi transformasiyalar əsas götürülməklə, nəqliyyat logistika sahəsindəki problemlərin daha səmərəli həll olunmasına dair tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodu – kimi bir qrup elmi metodlardan - abstraksiya, təhlil, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, nəqliyyat-logistika sahəsindəki problemləri araşdıran bir qrup tədqiqatçıların elmi əsərlərindəki yanaşmalar nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın nəticələri – müasir dövrdə məqalədə verilmiş elmi-praktiki nəticələrdən nəqliyyat-logistika sahəsindəki problemlərin həll olunmasında səmərəli mexanizmlərin hazırlanması və tətbiqi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: nəqliyyat, logistika, nəqliyyat-logistika sistemi, nəqliyyat-logistika fəaliyyəti, nəqliyyat-logistika problemlərinə nəzəri yanaşmalar, nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəlilik problemləri.

UOT: 338.47:656.02

JEL: L90; L91; O14; R40; R41

DOI: <https://doi.org/10.54414/BCLY9666>

Giriş

Nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin inkişafı və təkmilləşdirilməsində müasir tendensiya logistika, logistika idarəetməsi, yəni malların sürətli və keyfiyyətli çatdırılması üçün bütün xidmətlərin yayılmasına çevrilmişdir. Bir çox ölkələrdə istehsal amillərinin, xüsusən də əmək, infrastruktur xərclərinin artması milli səviyyədə istehsalın səmərəsizliyinə gətirib çıxarır və onun başqa ölkələrə ötürülməsinə şərait yaradır. Qlobal bazarlarda fəaliyyət göstərmək üçün müəyyənəddici strategiya əməliyyatların aydınlığı və yüksək sürətidir. Başqa sözlə, nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin artan rolu inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə fəaliyyətin əsas aspektinə çevrilir. Məlumdur ki, məhsulların rəqabət qabiliyyətini şərtləndirən amillər arasında qiymətlə yanaşı, sürətli çatdırılmanın təşkili də vardır. Sürətli çatdırılma çox vaxt qiymət amilindən daha vacib olur. Məhsulların vaxtında çatdırılması qiymətdən asılı olmayaraq əməliyyatlardan imtinaya gətirib çıxara bilər. Bu və ya digər problemlərin həlli nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin

səmərəli şəkildə təşkili və idarə edilməsi səviyyəsindən çox asılıdır. Hazırda nəqliyyat fəal inkişaf edir. Getdikcə daha təkmil növlər yaradılır. Nəqliyyat sistemi logistika sistemlərinin tərkib hissələri arasında ən mühüm iqtisadi fəaliyyət növüdür. Müəssisələrin logistik xərclərinin təqribən yarısı daşınmanın payına düşür. Logistikada nəqliyyatın önəmli rol oynaması ərazinin sosial sistemlərinin komponentləri arasında məkan və zaman üzrə maddi və qeyri-maddi axınların fasiləsiz hərəkətini təmin edən nəqliyyat logistikasının yaranmasına səbəb olmuşdur [1, s. 230].

Nəqliyyat-logistika sahəsində mövcud problemlərin tədqiqi

Qeyd edək ki, nəqliyyat logistikası - logistikanın bir hissəsidir və onun mahiyyəti yüklərin vaxtında çatdırılmasını təmin etməkdir. Nəqliyyat logistikasının vəzifələri logistika fəaliyyətinin subyektinə münasibətdə axınların istiqamətlərinə görə xarici və daxili olaraq bölünə bilər. Müxtəlif tədqiqatçılar nəqliyyat logistikasının ətraf mühitə

təsirinə diqqət yetirir və mənfi təsirin minimuma endirilməsini vəzifə kimi müəyyənləşdirirlər. Bəzi tədqiqatçılar nəqliyyat logistikasının vəzifələrini nəzərə alaraq, aşağıdakı kimi funksional sahələri göstərir: ən səmərəli nəqliyyat vasitəsinin seçilməsi; optimal iş rejimlərinin layihələndirilməsi və nəzarət tədbirlərinin təmin edilməsi; əmək intensivliyi və müddəti baxımından optimal olan daşıma proseslərini qurulması [2, s.3]. Nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin idarə edilməsi baxımından hər bir nəqliyyat növü xarakterik xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq konkret yüklərin konkret yerə daşınması zamanı onun logistika sistemində istifadə imkanlarını müəyyən edən üstünlük və çatışmazlıqlara malikdir. Nəqliyyatın seçiminə təsir edən amillər arasında aşağıdakıları ayırd etmək olar: daşımanın qiyməti, çatdırılma cədvəlinə uyğunluğun etibarlılığı, daşınma vaxtı, yük daşımalarının tezliyi, müxtəlif növ yüklərin daşınma qabiliyyəti (böyük, təhlükəli və s.), yükü istənilən təyin edilmiş məntəqəyə çatdırmaq imkanı.

Nəqliyyat-logistika xidmətləri bazarının qlobal miqyasda getdikcə mürəkkəbləşməsi nəqliyyat prosesinin elementlərinin sistemli integrasiyasına gətirib çıxarır ki, bu da müasir logistika texnologiyalarının tətbiqi olmadan mümkün deyil. Praktiki fəaliyyətə əsaslanaraq, demək olar ki, hazırda heç bir nəqliyyat növü bütün üstünlüklərə malik deyil. Məsələn, hava nəqliyyatı ən qısa çatdırılma müddəti, yükün yüksək təhlükəsizliyi baxımından üstünlüklərə malikdir, habelə yüksək daşıma xərclərinə, kifayət qədər coğrafi əlçatanlığa, hava şəraitindən asılılığa malikdir. Dəmir yolu nəqliyyatının üstünlükləri nisbətən aşağı qiymət, çatdırılma cədvəlinə uyğunluğun etibarlılığı, irihəcmli yüklərin daşınma qabiliyyəti ilə müəyyən edilir, halbuki bu nəqliyyat növü məhdud sayda daşıyıcıya malikdir, kifayət qədər coğrafi əlçatanlığa malik deyildir. Yük daşımalarının tezliyi dəmir yolu yolunun sıxlığından asılıdır. Bu baxımdan, malların daşınması prosesini optimallaşdırmaq üçün multimodal nəqliyyatdan istifadə olunur, yəni bir deyil, bir neçə nəqliyyat növündən istifadə olunur. Multimodal daşımaların üstünlükləri arasında qeyd etmək lazımdır: daşımaların bir sənədlə qeydiyyata alınmasının mümkünlüyü, müəyyən bir nəqliyyat növünün daşıma qabiliyyətindən maksimum istifadənin mümkünlüyü və vaxta və maliyyə xərclərinə qənaətin təmin edilməsi və s. [3, s. 29].

Müasir şəraitdə iqtisadi inkişaf proseslərinin getdikcə dərinləşdiyini, milli iqtisadiyyatın qlobal integrasiya proseslərində fəallığının artdığı müşahidə edilir. Belə bir şəraitdə daha çox strateji vəzifələr və prioritetlər meydana çıxır ki, bunlardan biri nəqliyyat-logistika sisteminin inkişaf etdirilməsidir. İqtisadi inkişaf proseslərinin aparıcı qüvvəsi olan nəqliyyat-logistika sistemi ölkələrarası ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın inkişaf proseslərinin tarazlaşdırılmasında önəmli rola malikdir [4, s.61]. Nəqliyyat-logistika sistemi minimum xərclərlə yüklərin çatdırılmasını təşkil etmək üçün sistemlər toplusudur. Ölkə ərazisində nəqliyyat-logistika sisteminin dayanıqlı fəaliyyəti iqtisadi məkanın vahidliyinin, insanların, malların və xidmətlərin sərbəst hərəkətinin, rəqabətin və sahibkarlığın azadlığının inkişafının, əhalinin həyat və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasının, bütövlüyün təmin edilməsinin təminatı olduğunu nəzərə alsaq, həmin fəaliyyət sahəsinin inkişafı sahəsində mövcud problemlərin həlli prioritet vəzifələrdən biridir. Hazırda nəqliyyat-logistika fəaliyyəti sahəsində əsas problemlər bunlardır: son nöqtənin təhlili. Bu mərhələdə məntəqələrin imkanları və tutumu müəyyən edilir. Nöqtələr arasındakı məsafədən asılı olaraq ilkin marşrut layihələndirilir və salınır. Bu zaman marşrutun seçilmiş hissəsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınır, bunun əsasında ən uyğun nəqliyyat növü seçilir; kommersiya yüklərinin xüsusiyyətlərinin təhlili. Daşınan yükün texniki və istismar xüsusiyyətləri ətraflı təhlil edildikdən sonra uyğun nəqliyyat seçilir, ən əlverişli daşıma marşrutu yaradılır; uyğun nəqliyyatın seçilməsi; Optimal marşrutun qurulması. Nəqliyyat sistemlərinin logistikasına əmtəə yüklərinin çatdırılması üçün optimal marşrutun qurulması daxildir ki, bu marşrut üzrə daşıma müqavilədə müəyyən edilmiş qısa müddətdə həyata keçiriləcək. Bu halda, əməkdaşlığın ilkin mərhələsində müştəri ilə razılaşdırılmış tələb olunan çatdırılma sürəti nəzərə alınmalıdır; Daşıma zamanı yükə nəzarət. Müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində yükləri qarşılamaq üçün, onların hərəkətini, real vaxt rejimində diqqətlə izləmək və lazım olduqda, marşrutda bəzi düzəlişlər etmək lazımdır; Milli logistika sisteminin beynəlxalq logistika sistemləri və digər dövlətlərin milli nəqliyyat sistemləri ilə uyğunlaşdırılması, integrasiyası və uyğunlaşdırılması. Nəqliy-

yat-logistika xidmətlərindən istifadənin daimi inkişafı böyük kapital qoyuluşlarını, xeyli iri nəqliyyat qovşaqlarının tikintisini və yenidən qurulmasını zərurətə çevirir. O da nəzərə alınmalıdır ki, nəqliyyat-logistika xidmətləri sərnişin və yük daşımaları ilə yanaşı məhsuldar qüvvələrin inkişafında və əmək və təbii ehtiyatların istehsal tsiklinə operativ cəlb edilməsində, əhalinin məskunlaşması prosesində və məhsuldar qüvvələrin ərazidə optimal yerləşdirilməsində önəmli rola malikdir [5, s. 68]. Odur ki, bu sahədə problemlərin olmaması məqsədlə səmərəli maliyyələşdirmənin təşkili vacib amillərdəndir. Nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi əsasən nəqliyyat-logistika infrastrukturalarının yaradılması və genişləndirilməsi baxımından əhəmiyyətliyədir.

Ticarətin həcmnin dinamik artması, ticarət əməkdaşlığının sərhədlərinin qlobal miqyasda genişlənməsi, bazarların regionlararası və ölkələrarası konsolidasiyası onlara xidmət edən nəqliyyat-logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Habelə, müasir çoxfunksiyalı nəqliyyat-logistika sistemlərinin formalaşması və inkişafı səmərəli daxili və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyaya şərait yaradır və iqtisadiyyatın və onun tərkib elementlərinin davamlı müntəzəm inkişafı üçün əlavə amil kimi xidmət edir. İnkişaf etmiş nəqliyyat-logistika infrastrukturunu olmadan regional siyasət, regionlararası və xarici iqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı problemlərini həll etmək mümkün deyil. Odur ki, nəqliyyat-logistika infrastrukturalarının investisiyalaşdırılması zəruri şərt kimi çıxış edir. Müasir nəqliyyat-logistika infrastrukturunun formalaşması yüksək investisiya və resurs intensivliyi ilə xarakterizə olunan mürəkkəb çoxmərhələli prosesdir. Belə genişmiqyaslı vəzifənin həlli yalnız milli inkişaf strategiyası çərçivəsində mümkündür, onun inkişafı üçün əsas tələblər bunlardan ibarət olmalıdır: 1) ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı dövlət strategiyasının məqsəd və prioritetlərinə, dövlətin iqtisadi, sənaye, elmi-texniki və regional siyasətinin məqsədlərinə uyğunluğu; 2) nəqliyyat-logistika infrastrukturunun real vəziyyəti və onun təsərrüfat subyektlərinin xidmətləri ilə təmin olunma dərəcəsinin nəzərə alınması; 3) nəqliyyat-logistika infrastrukturunun ayrı-ayrı elementlərinin (müxtəlif nəqliyyat növləri, avtomobil yolları, körpülər, anbar terminal-ları, nəqliyyat-logistika kompleksləri və s.) balans-

laşdırılmış inkişafı; 4) nəqliyyat-logistika sektorunda müəssisələrin fəaliyyət göstəricilərinin davamlı artımına səy göstərməsini təmin edən rəqabət mühitinin yaradılması; 5) modernləşdirmə planlarının və yeni nəqliyyat-logistika infrastruktur obyektlərinin yaradılması layihələrinin hazırlanması prosesində onun inkişafının müasir tendensiyalarına və istehlakçılar tərəfindən qoyulan tələblərə istiqamətləndirmə; 6) nəqliyyat-logistika komplekslərinin formalaşmasına sahəvi və ərazi yanaşmalarının ərazi prinsipinin üstünlüyü ilə rəşional birləşməsi (funksional-struktur yanaşma) və s.

Nəqliyyat-logistika infrastrukturalarını investisiyalaşdırmadan əvvəl onlara olan tələbat qiymətləndirilməlidir. Bu növ infrastrukturun inkişafına tələbat qiymətləndirilərkən nəqliyyat-logistika xidmətlərinin istehlakçıları tərəfindən gözlənilən nəqliyyat növlərinin seçimi nəzərə alınmalıdır. Nəqliyyat-logistika infrastrukturaları vasitəsilə xidmətlərin göstərilməsi zərurəti malların istehsalçıdan istehlakçıya gedən yolda zəncirdə halqaların sayının artması ilə əlaqədardır. Göndərmə şirkəti və ya vasitəçi tərəfindən təmsil olunan hər bir əlaqə məhsulunun son qiymətini artırır, odur ki, optimal yolu tapmaq malların çatdırılma vaxtını və xərclərini azaltmaq üçün çox vacibdir. Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun xidmətlərinə cari vəziyyətlə gələcək ehtiyaclar arasında uyğunluğun diaqnostikasını apararaq, biz onun inkişaf istiqamətlərinin əsaslandırılmasına və sonradan bu sahədə investisiya layihələri portfelinin formalaşdırılmasına keçə bilərik. Bu tip layihələrin reallaşdırılmasında dövlətin özü son dərəcə önəmli rol oynayır. Nəqliyyat-logistika sisteminin müəyyən infrastruktur layihələrinə investisiyaları yönəltməklə, özəl biznes nümayəndələrini bu layihələrdə iştirak etməyə həvələndirmək mümkündür. Bu mənada dövlətin infrastruktur investisiyaları sənaye və regional siyasətin reallaşdırılması vasitəsi kimi çıxış edir. Öz növbəsində, müəyyən ərazinin infrastruktur inkişafı onun milli və beynəlxalq iqtisadi mühitə inteqrasiyası prosesini stimullaşdırır və regionun iqtisadi artımını sürətləndirə bilər.

Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun inkişafı ilə dövlətin, regionun və ərazinin iqtisadi artımı arasında əhəmiyyətli əlaqə olduğundan, bu sahədə investisiya siyasətinin reallaşdırılmasına birbaşa təsir göstərən bir sıra amilləri qeyd etmək vacibdir:

yeni nəqliyyat-logistika infrastruktur obyektlərinin yerləşdirilməsinin rasionallığı; nəqliyyat-logistika infrastrukturunun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafının prioritetləri, yeni tikinti və yenidənqurma işlərinin nisbəti, mövcud obyektlərin modernləşdirilməsi; investisiya və maliyyələşdirmə problemləri; investisiya prosesi daxilində dövlət və özəl sektorun nisbəti [6, s.8]. İnvestisiya təşəbbüskarlarından asılı olmayaraq, nəqliyyat-logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi proseslərinin əsas amilləri maliyyələşmə mənbələridir ki, bu da makroiqtisadi inkişaf göstəricilərinə həlledici təsir göstərə bilər. Belə ki, xarici mənbələrdən yüksək faizlə xarici valyutada cəlb edilmiş borc vəsaitləri infrastruktur layihələrinin rentabelliğini xeyli azalda bilər. Digər tərəfdən, milli valyutada daxili infrastruktur kreditləri biznesin digər layihələri maliyyələşdirməsini çətinləşdirə bilər ki, bu da sonradan özəl sektor investisiyalarının ümumi azalmasına səbəb olacaq. Odur ki, hər bir konkret halda bütövlükdə iqtisadiyyata mümkün zərəri minimuma endirmək üçün nəqliyyat-logistika sisteminin infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinin mümkün ssenarilərinin hərtərəfli təhlili zəruridir.

Azərbaycanda nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi vəziyyətini qiymətləndirmək üçün nəqliyyat sektoruna ayrılan investisiya qoyuluşlarının mövcud vəziyyətinə baxmaq lazım gəlir. Belə ki, nəqliyyat sektoruna ən çox 2022-ci ildə investisiya yönəldilib ki, bunun da ümumi həcmi 4613,5 milyon AZN olmuşdur ki, bu da 2015-ci ilə görə 2418,2 milyon AZN və ya 2,1 dəfə, 2020-ci ilə görə 2521,9 milyon AZN və ya 2,2, 2021-ci ilə görə isə 1756,2 milyon AZN və ya 1,6% çoxdur. 2022-ci ildəki investisiyaların əsas hissəsi, yəni 4284,1 milyon AZN-i və ya 92,9%-i anbar və yardımçı nəqliyyat təsərrüfatlarının fəaliyyətinə yönəldilib [7].

Bu və ya digər növ nəqliyyat-logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi zəruridir ki, bu da müəyyən zaman kəsiyində xüsusilə vacib ola bilər. Bu baxımdan, müxtəlif növ nəqliyyat-logistika infrastrukturunun inkişafı və mövcud şəbəkənin modernləşdirilməsi üzrə tədbirlərin optimal kombinasiyası böyük önəm daşıyır. Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi səylərinə bir çox ölkələr innovasiya platforması kimi baxırlar. Habelə, infrastruktur layihələrinə yatırılan hər milyard dollar bilavasitə 15 minə

yaxın iş yeri və əlaqədar sektorlarda 30 min əlavə iş yeri yaradır.

Müasir dövrdə nəqliyyat-logistika sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun inkişafı üçün zəruri investisiya resurslarının yarada biləcəyi üstünlükləri nəzərə alaraq, onların cəlb edilməsinə mane olan problemlər aradan qaldırmaq vacibdir. Belə problemlər arasında bu sahədə investisiya prosesinin təşkili üçün qanunvericiliyin və tənzimləyici mexanizmlərin, o cümlədən dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərinin kifayət qədər inkişaf etdirilməsi, dövlət satınalmaları və dövlət sifarişlərinin səmərəli təşkil edilməsidir. Nəqliyyat-logistika sistemlərinin mütərəqqi inkişafı maliyyələşdirmə ilə yanaşı, bir sıra problemlərinin həlli ilə də mümkündür: ölkənin iqtisadi inkişafında logistikanın rolunun lazımı səviyyədə qiymətləndirilməsi; yol infrastrukturunun tikintisinin yüksək tempi; logistik infrastruktur obyektlərinin yaradılmasına standartların və ümumi qəbul edilmiş yanaşmaların olması; logistika sahəsində ixtisaslı kadrların olması; nəqliyyat-logistika infrastrukturunun ayrı-ayrı elementlərinin bir-biri ilə və iqtisadiyyatın digər sahələri ilə əlaqəli şəkildə formalaşması; elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqində ləngimənin olmaması, logistik əməliyyatların idarə olunması xərclərinin azaldılması, səmərəli gömrük prosedurlarının olması; regionların daxili logistika sistemlərinin inkişaf səviyyəsinin yüksək olması və s.

Nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin səmərəli təşkili nəqliyyat logistikasının avtomatlaşdırma səviyyəsindən asılıdır. Nəqliyyat logistikasının avtomatlaşdırılması yükdaşımaları idarə etmək və optimallaşdırmaq üçün müasir texnologiyaların tətbiqidir. Bu, yükün hərəkətini, onun yerini və çatdırılma vəziyyətini real vaxt rejimində izləməyə imkan verən proqram təminatı vasitəsilə reallaşdırıla bilər. Bundan əlavə, avtomatlaşdırma marşrutların, təchizat zəncirlərinin və nəqliyyat infrastrukturunun resurslarının optimallaşdırılması üçün müxtəlif alqoritmlər və sistemləri əhatə edir. Bu, yüklərin daşınması üçün vaxt və xərcləri azaltmağa, tədarük zəncirinin ümumi səmərəliliyini artırmağa və müştərilərə xidmət səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir. Nəqliyyat-logistika sistemlərinin üstünlükləri: artan səmərəlilik; logistik

sistemlər şirkətlər arasında qarşılıqlı əlaqəni yaxşılaşdırma, çatdırılma proseslərini sadələşdirərək, xərcləri və sifarişlərin yerinə yetirilməsi üçün vaxtı azalda bilər; nəzarət: logistika sistemləri logistika prosesinin bütün mərhələlərini - istehsalatdan tutmuş son istehlakçıya qədər nəzarət etməyə imkan verir; artan sürət: logistik prosesləri optimallaşdırmaqla şirkətlər daha çox sifarişə xidmət edə, çatdırılma müddətlərini azalda və daha çox məhsul emal edə bilər; xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi: effektiv logistika sistemi şirkətlərə yüksək səviyyəli müştəri xidməti qurmağa imkan verir ki, bu da müştəri etibarının və loyallığının artmasına səbəb olur; artan rəqabətqabiliyyətlik: müasir logistika sistemlərindən istifadə edən şirkətlər daha çevik və tez uyğunlaşa bilərlər ki, bu da onlara bazar uğrunda daha effektiv rəqabət aparmağa və müştərilərini saxlamağa imkan verir.

İdarəetmə nöqtəyi-nəzərindən nəqliyyat-logistika sistemlərinin çatışmazlıqlarına bunları aid edə bilərik: 1. Yüksək xərclər: Logistika avadanlıq və infrastrukturaya əhəmiyyətli investisiyalar tələb edə bilər ki, bu da malların istehsalı və çatdırılması xərclərini artırır. Habelə, logistika sistemlərinin məhsuldarlığı onların və resurslardan istifadənin səmərəliliyindən asılıdır. 2. İdarəetmə Mürəkkəbliyi: Nəqliyyat-logistika sistemlərində sadə və ya mürəkkəb idarəetmə prosesləri ola bilər ki, bu da son nəticədə onların fəaliyyətinə təsir göstərir. 3. Etibarlılığın aşağı olması: Nəqliyyat-logistika sistemlərinə vaxtında qulluq edilmədikdə və yenilənmədikdə onların etibarlılığı azala bilər. Bu, malların vaxtında çatdırılmaması və xərclərin artması ilə nəticələnə bilər. 4. Tərəflər arasında qeyri-kafi ünsiyyət: Nəqliyyat-logistika çox vaxt malların mağazalara və ya istehlakçılara çatdırılmasını əhatə edir. Tərəflər bir-biri ilə effektiv ünsiyyət qurmasalar, bu, malların çatdırılması prosesində gecikmələrə və digər problemlərə səbəb ola bilər. Nəqliyyat logistikasının avtomatlaşdırılması bütövlükdə şirkətin səmərəliliyini artırır və keyfiyyətini yaxşılaşdırır [8, s.237].

Nəqliyyat logistikasından səmərəli istifadə və çatdırılma yollarının optimallaşdırılması çirkləndiricilərin emissiyalarını və ətraf mühitə mənfi təsirləri azalda bilər. Nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəliliyini artırmaq üçün seçimlər xərcləri azaltmaqla və müştəri məmnuniyyətini artırmaqla tələb və təklifi birləşdirməyi hədəfləyir. Bu, logistika sistemindəki qeyri-müəyyənliyi mümkün

qədər azaltmaq, logistika sisteminin əvvəlki bölmələri üçün tələbin proqnozlaşdırılma bilməsini təmin etmək tələblərini diktə edir. Nəqliyyat-logistika sistemlərinin səmərəliliyini artırmaq üçün həlli tələb edilən əsas problemlə sahələri ayırmaq olar: 1. Ehtiyatlar - inventarın planlaşdırılması. 2. Məhsulların daşınması - nəqliyyat növünün seçilməsi, müştərilərə xidmətin planlaşdırılması. 3. Anbar işlərinin aparılması. 4. İnformasiyanın işlənməsi - sifariş, tələbin proqnozlaşdırılması. 5. Nəqliyyat logistikasının digər funksional sahələri. Nəqliyyat-logistika sistemlərinin səmərəliliyi aşağıdakı şərtlər yerinə yetirildiyi təqdirdə arta bilər: çatdırılma etibarlılığının artırılması; mal partiyasının çatdırılması üçün sifarişin alındığı andan ümumi vaxtın azaldılması; təchizat çevikliyinin artırılması; təchizatçının anbarında ehtiyatların olması: ehtiyatlar davamlı istehsal və ya ticarət prosesi üçün kifayət qədər olmalı, habelə malların sifarişi, çatdırılması və saxlanması xərcləri azaldır; malların sifarişi üçün kredit sxemin mövcud olması [9, s.9].

Nəqliyyat-logistika texnologiyalarını təkmilləşdirməklə milli logistika sistemlərinin mütərəqqi inkişafı problemlərini həll etmək mümkündür. Nəqliyyat-logistika texnologiyalarının effektivliyi yükün təchizatçıdan alıcıya çatdırılması zamanı xərclərin minimuma endirilməsindən ibarətdir və buna görə həmin texnologiyaların optimallaşdırılmasına ehtiyac var. Resursların birləşdirilməsi, innovativ texnologiyaların tətbiqi, daşıma prosesinin yüksək keyfiyyətli təşkili nəzərə alındıqda effektiv əldə edilməsi göz qabağındadır. Xərclərin azaldılmasına yükləmə-boşaltma əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi, əməliyyatların vaxtını və yerini göstərən informasiya texnologiyalarından, yəni elektron sənəd idarəetməsindən istifadə etməklə nail olmaq olar [10, s.131].

Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət sahələrinin modernləşdirilməsi, islahatların reallaşdırılması, müasir texnologiyalara əsaslanan inkişaf, dördüncü sənaye inqilabının innovativ strukturların və informasiya iqtisadiyyatı sektorlarının inkişafına təsirinin obyektiv qiymətləndirilməsi, iqtisadi inkişafın prioritetlərinə uyğun mexanizmlərin hazırlanması ən önəmli şərtlərdəndir. Belə bir şəraitdə yüksək texnologiyalara əsaslanan nəqliyyat-logistik mərkəzlərin formalaşdırılması böyük nəticələr verə bilər. İqtisadi inkişafın strateji məqsədlərinin

reallaşdırılması üçün zəruri olan innovativ strukturların inkişafı ləngidilməməli və onlara konseptual yanaşmalar təmin edilməlidir. Ölkəmiz bu amilləri nəzərə alaraq nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafına böyük önəm verir və artıq bu istiqamətdə bir çox strateji layihələr reallaşdırıb [11, s.129-130].

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyinin, nəqliyyatın müxtəlif növlərinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin və səmərəli logistika qovşaqlarının yaradılması imkanlarının olması regionda cəlbediciliyi ilə seçilən logistik mərkəzlərin yaradılmasını şərtləndirir və investorların bu sahədə maraqlarına cavab verir. Bütün bunların nəticəsidir ki, Azərbaycan regionda nəqliyyat-logistika sahəsində lider statusu əldə edib və bu statusu getdikcə gücləndirir. Bu gün nəqliyyat-logistika sistemlərinin ölkənin iqtisadi potensialının hərəkətə gətirilməsində və inkişafında önəmli rol oynadığını deyə bilərik. Nəqliyyat-logistika fəaliyyəti ölkənin iqtisadi komponentinə hərtərəfli təsir göstərir. Nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin rolunun düzgün formalaşması dövləti iqtisadi, siyasi və sosial münasibətlərdə uğurlu inkişafa aparır.

Nəticə

Beləliklə, hesab edirik ki, nəqliyyat-logistika fəaliyyəti sahəsindəki problemlərin həlli və həmin fəaliyyət sahəsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir qrup tədbirlər reallaşdırılmalıdır:

- ✓ Beynəlxalq nəqliyyat-logistika şirkətləri üçün internet platformasının yaradılması.
- ✓ Nəqliyyat-logistika şirkətlərinin səmərəli fəaliyyəti üçün informasiya texnologiyalarından istifadə: intellektual nəqliyyat-logistika sistemlərinin inkişafı; pilotsuz nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi; dronlarla çatdırılma.
- ✓ İnnovasiyalardan istifadə əsasında beynəlxalq nəqliyyat-logistika şirkətlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, yəni: - qanunvericilikdə mövcud boşluqların aradan qaldırılması məqsədilə hüquqi tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi.
- ✓ Nəqliyyat-logistika xidmətləri sahəsində müxtəlif mövcud xidmətlərin integrasiyası məqsədilə ümumi texnoloji rəqəmsal platformaların formalaşdırılması və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Николаев, Р.С. Транспортно-логистический комплекс страны в условиях структурной перестройки экономики: макроэкономические подходы к анализу эффективности // Вестник Пермского университета. Серия: Экономика. – 2018. Т. 13. № 2, – с. 228-250.
2. Иванова, М.Б. Сущность и значение транспортной логистики в современных условиях. // Вестник евразийской науки. – 2023. – Т. 15, № 3. – с.1-11.
3. Лавриков, И.Н., Пеньшин, Н.В. Транспортная логистика : учебное пособие. – Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВО «ТГТУ». – 2016. – 92 с.
4. Hüseynova, M.S. Azərbaycanın nəqliyyat-logistika sisteminin inkişaf etdirilməsi problemlərinə yanaşmalar və onların xüsusiyyətləri. AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, – 2019 (noyabr-dekabr), – s.61-68.
5. Rəcəbli, İ.R. Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat və logistik xidmətlərdə rəqəmsal biznes modellərinin inkişaf istiqamətləri. Audit, – 2022, 3 (37), – s.66-74.
6. Кизим, А.А., Мищенко, Л.Я., Шевченко, И.В. Особенности и тенденции организации инвестиционных процессов в сфере развития транспортно-логистической инфраструктуры промышленности. Национальные интересы: приоритеты и безопасность, – 2014. 31 (268), – с.2-16.
7. ARDSK: [Elektron resurs] / URL: <https://www.stat.gov.az/source/transport/>.
8. Глебова, К.А. Транспортно-логистические системы, сущность и цели функционирования / К.А. Глебова, А.А. Корчагин // Прикаспийский регион: международные отношения, экономика, логистика, право, экология и социокультурные аспекты: IV Международный круглый стол (конференция), – Астрахань, – 20–21 апреля 2023, – с. 233-238.
9. Мальсагов, И.Б. Направления повышения эффективности логистических систем. Политика, экономика и инновации, – 2018. № 3 (20), – с.1-10.
10. Егорова, Л.Э. Перспективы развития транспортно-логистической системы региона / Л.Э.Егорова // Логистические системы в

глобальной экономике. – 2020. № 10, – с. 130-132.

11. Hüseynova, M.S. Azərbaycanca iqtisadi islahatlar şəraitində nəqliyyat-logistika sisteminin

səmərəlilik məsələləri. Geostrategiya jurnalı, – yanvar - fevral 2020. № 01 (55), – s.128-132.

Джамиля Эльчин кызы ГУЛИЕВА

Диссертант Азербайджанского Университета Кооперации,

E-mail: calalzadecamila@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Резюме

Цель исследования – определение теоретико-методологических подходов к решению транспортно-логистических проблем. С этой целью были исследованы основные проблемы эффективной организации транспортно-логистических систем. Рассмотрены проблемы плодотворного использования транспортной инфраструктуры. Отмечена важность рассмотрения особенностей каждого элемента транспортно-логистической системы. Подготовлены рекомендации и даны предложения по эффективному решению проблем транспортно-логистической сферы с учетом экономической трансформации в контексте глобальных воздействий.

Методы исследования – использован ряд научных методов - научного абстрагирования, анализа, синтеза, сравнения и обобщения. Одновременно учтены подходы ряда научных исследователей, изучающих проблемы в транспортно-логистической системе.

Результаты исследования - научно-практические результаты статьи могут быть использованы в создании эффективных механизмов в решении проблем транспортно-логистической сферы.

Ключевые слова: транспорт, логистика, транспортно-логистические системы, транспортно-логистическая деятельность, теоретические подходы к транспортно-логистическим проблемам, проблемы эффективности транспортно-логистической системы.

Jamila Elchin GULIYEVA

Dissertant of Azerbaijan Cooperation University,

E-mail: calalzadecamila@gmail.com

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO SOLVING TRANSPORTATION AND LOGISTICS PROBLEMS

Summary

The purpose of the research is to determine theoretical and methodological approaches to solving transportation and logistics problems. For this purpose, the main problems of effective organization of transport and logistics systems have been investigated. The problems of fruitful use of transportation infrastructure have been considered. The importance of considering the peculiarities of each element of the transport-logistic system has been noted. Recommendations and proposals on effective solution of problems of transport and logistics sphere taking into account economic transformation in the context of global influences have been prepared.

Research methods - a number of scientific methods - scientific abstraction, analysis, synthesis, comparison and generalization - have been used. At the same time, the approaches of a number of scientific researchers studying problems in the transportation and logistics system were taken into account.

The results of the research - scientific and practical results of the article can be used in the creation of effective mechanisms in solving the problems of transportation and logistics sphere.

Key words: transport, logistics, transport-logistic systems, transport-logistic activity, theoretical approaches to transport-logistic problems, problems of transport-logistic system efficiency.

Daxil olub: 12.11.2023